

УДК 82-155

Галина Мазоха

ORCID iD: orcid.org/0000-0002-6803-3306

доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри української і зарубіжної
літератури та методики навчання

ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний
університет імені Григорія Сковороди»,

вул. Сухомлинського, 30, 08400, м. Переяслав-Хмельницький, Україна,
perejaslav-rada@ukr.net

НАЦІОНАЛЬНЕ ПИТАННЯ В ЕПІСТОЛЯРНІЙ СПАДЩИНІ І.ФРАНКА ТА В.СТУСА

У статті, на матеріалі приватного листування, досліджено національну проблематику в рецепції І.Франка та В.Стуса. Важливим висновком є те, що епістолярне контактування сприяло визріванню духовної сили письменників, їхньої усвідомленості себе як літературних борців за ідеали національного й культурного життя. Доведено, що обидва поети, висловлюючи у різні періоди думки про національний розвиток України, її історії, культури, мови, літератури, водночас усвідомлювали, що історичною істиною є те, що кожному народові належить пройти свій шлях, і ніхто, окрім нього самого, не здатний це здійснити.

Ключові слова: лист, кореспонденція, епістолярій, приватне листування, національна проблематика, історичний процес, денаціоналізація.

В статтє, на материале частной переписки, исследована национальная проблематика в рецепции И.Франка и В.Стуса. Важным выводом является то, что эпистолярные контакты способствовали вызреванию духовной силы писателей, их осознанности себя как литературных борцов за идеалы национальной и культурной жизни. Доказано, что оба поэта, выражая в разные периоды мысли о национальном развитии Украины, ее истории, культуре, языке, литературе, одновременно понимали, что исторической истиной является то, что каждому народу предстоит пройти свой путь, и никто, кроме него самого, не способен это осуществить.

Ключевые слова: письмо, корреспонденция, эпистолярий, частная переписка, национальная проблематика, исторический процесс, денационализация.

In the article, on the basis of private correspondence, the national problems in the reception of I.Frank and V.Stus were investigated. An important

conclusion is that epistolary contacts contributed to the ripening of the spiritual power of writers, their awareness of themselves as literary fighters for the ideals of national and cultural life. It is proved that both poets, expressing in different periods their thoughts about the national development of Ukraine, its history, culture, language, literature, understood simultaneously that the historical truth is that every nation has to go its own way, and no one except himself is able to do this.

Poetry and power, personality - nation - all humanity, nature and man, temporary and eternal, nature and destiny of the people - these problems have repeatedly been violated in the letters of both poets, but their vision is deeper and richer every time. These are the surges of the highest emotions and deepest reflections, a certain synthesis of rational and emotional, intellectual and civil, pain, faith and despair; love and suffering of people who seek the depths of self-awareness.

Ivan Franko and Vasyl Stus entered the history of Ukrainian literature as deeply national masters of the word. Their creativity, which has grown on a national basis, is closely linked with the interests of Ukraine, its liberation movement. As bright poetic nature, both artists belong to the creators with a particularly sharp developed sense of national dignity, despite the fact that throughout the history of the Ukrainian people, the feeling of a Ukrainian patriot was degraded in every way. To be a Ukrainian meant to be constantly in a position to prove his right to exist.

This problem was reflected in the correspondence of Ivan Franko and V. Stus. In particular, V. Stus touched upon a variety of topics in his letters, but the fate of Ukraine was their main driving force. And at the same time, deep patriotism, sacrificial selfless love for homeland has always been combined with national self-criticism, which served as one of the means of raising national consciousness. The sharp criticism, the awareness of national flaws was countered by the sweet nightingale of pseudo-patriotism, the uncritical adoration of their own only because it is its own. And all this can not be denied, because it existed and exists to this day.

An in-depth study of the epistolary heritage of I. Franko and V. Stus gives grounds to state that they covered in their letters broad pictures of national life, to reproduce it in the spirit of new thinking.

Key words: *letter, correspondence, epistolary, private correspondence, national problems, historical process, denationalization.*

Постановка проблеми. Іван Франко та Василь Стус увійшли в історію української літератури як глибоко національні майстри слова. Їхня творчість, що виросла на національному ґрунті тісно пов'язана з інтересами України, її визвольним рухом. Як яскраві поетичні натури, обидва митці належать до творців з особливо гострим розвинутим почуттям національної гідності, не дивлячись на те, що упродовж усієї історії українського народу почуття патріота-українця всіляко

припинувалося. Бути українцем - означало «бути постійно в стані доказування свого права на існування» (В.Винниченко).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Традиції досліджувати епістолярій письменників як соціальне явище були закладені В.Кузьменком, М.Коцюбинською, Т.Заболотною та ін.

Вирішення невирішених раніше частин проблеми. Пов'язує І.Франка та В.Стуса між собою почуття синівського обов'язку до свого поневоленого народу, та боротьба за його визволення. Свідченням цьому є вся їхня творчість, громадська діяльність, а також вагомий епістолярний спадок. Варто відзначити, що прагнення до кардинальних зрушень у суспільстві не могло не позначитися на листах митців слова, аналіз яких засвідчує, що вони мали не тільки приватний, інтелектуальний характер і були цікавими лише для безпосередніх учасників «діалогів на відстані». Листування українських письменників стало ареною історичної та літературної полеміки. Епістолярне контактування сприяло визріванню духовної сили майстрів слова, їхньої усвідомленості себе як літературних борців за ідеали національного й культурного життя.

Метою статті є розкрити особливості потрактування національної проблематики в епістолярній творчості І.Франка та В.Стуса, як основи їхнього світогляду та художньо-естетичного дискурсу його вираження. Поставлена мета обумовлює необхідність розв'язання низки **завдань**: з'ясувати стан дослідження проблеми та схарактеризувати концептуальний зміст і характер потрактування національних питань майстрами слова.

Виклад основного матеріалу. Поезія і влада, особистість - нація - все людство, природа й людина, тимчасове й вічне, характер і доля народу - ці проблеми неодноразово порушувалися в листах обох поетів, Але бачення їх щоразу глибше, багатше. Це сплески найвищих емоцій і найглибших роздумів, певний синтез рацію й емоцію, інтелектуального й громадянського, болю, віри й відчаю, любові й страждання людей, що прагнуть глибин самоусвідомлення.

Колосальна за обсягом (понад 6000 листів) епістолярна спадщина І.Франка дає змогу побачити поета в усіх мікро- й макровиявах його проникливої думки, у дивовижному тематичному й жанровому розмаїтті його кореспонденцій (відкриті, приватні, офіційно-ділові, наукові, полемічні та інші), у глибинних зв'язках зі світовою літературою, широким спектром її ідей та образів. Але, можливо, найбільшим відкриттям епістолярію І.Франка, відкриттям не лише для пересічного читача, а й для певної частини дослідників, став неосяжний світ Франкової вченості, теоретичної, дослідницької й публіцистичної думки, майже завжди спрямованої на вирішення животрепетних питань сучасної письменникові дійсності, Як людська особистість він, за слушним твердженням Ю.Мушкетика, «подав нам приклад незвичайного громадянства, совісливості, непримиренності до визиску і поневолення,

правдивості, жертвовності, любові, одержимості, сміливості і, якщо хочете, звитяжності» (Мушкетик, 1986: 27).

Діяльність І.Франка - це безперервне, напружене словесне відтворення дотичного зовнішнього світу і водночас вплив на нього силою свого поетичного, по-філософському багатого й змістовно вагомого слова. Водночас - це теоретичне дослідження й осмислення проблем формування української нації, її історичної свідомості, традицій, культури. Незважаючи на те, що в теорії нації було та й залишається на сьогоднішній день ще чимало «білих плям» і дискусійних питань, починаючи із самої дефініції поняття «нація» й закінчуючи проблемою співвідношення та взаємозв'язку культурно-етнічного й політичного елементів у процесі виникнення та життєдіяльності нації, І.Франко вважає, що кожна нація самоцінна (мала вона чи велика) і прагне до самоутвердження. Це її прагнення підтримується економікою й культурою, які сприяють утвердженню останньої «вже самим своїм існуванням і вільним словом» (Франко, 1980: 149), зокрема й тими майстрами слова, яким не байдуже, «як говорить, як співає покоління те нове» (Франко, 1920: 698).

Глибоко проаналізувавши процеси суспільного розвитку Галичини свого часу, діяльність різних партій та угруповань, він доходить висновку, що лише від співпраці української інтелігенції залежить вирішення «питання життя й смерті для українського національного діла, для українського народу - чи стане він справжньою «нацією», чи замре в ролі пів-етнографічної «народності» (Грушевський, 1907: 11), і що без зусиль інтелігенції неможливий «перехід української народності до свідомого національного життя» (Грушевський, 1907: 11). Поет звертає увагу на те, що «треба нам твердо тямити, що політика рахування на яку-небудь чужу, случайну поміч, не єсть політикою розуміння людей, але десперантів, котрі, тонучи, хапаються за трісочку, хоч знають, що трісочка не здужає їх врятувати» (Франко, 1986: 310). Як вдало й гранично точно поет передбачав складні процеси суспільно-політичного й економічного розвою України.

Головною основою життя, поступу будь-якого народу, нації, І.Франко вважав його економічний стан. «Я переконаний, - пише він у листі до О.Рошкевич від 20 вересня 1878 р., - що економічний стан народу - се головна підстава цілого його життя, розвою, поступу. Коли стан економічний плохий, то говорити про поступ, науку, - пуста балаканка. Я переконаний, що теперішній економічний стан усіх народів культурних дуже плохий у многих зглядах, а найбільше задля нерівності маєткової і задля різкого розділення на касту багатих, котрі виключно користуються добутками науки і культури, і касту бідних, котрих кожний новий поступ тільки глибше притискає» (Франко, 1986: 111). Це спонукало поета «обняти цілий круг людських інтересів» на основі тих економічних праць і теорій, які найбільше відповідали демократичному спрямуванню його власних поглядів.

Уже на початку своєї літературної, наукової та громадської діяльності Франко твердо стояв на позиції трудової теорії у політичній економії, відстоював її засади в боротьбі з іншими економічними концепціями. Поетом упродовж життя використовувалися різні форми захисту й популяризації певних економічних поглядів. У листі до О.Рошкевич, датованого квітнем 1879 р., І.Франко відзначає: «Чернишевського економію читай пильно, се дуже важна книга» (Франко, 1986: 176). Мова йде про книгу М.Чернишевського «Нариси з політичної економії (по Міллю)». М.Павлику поет зізнається, що «я знов по цілих днях упиваюся економією Чернишевського... Се золото, не статті» (Франко, 1986: 189). Не залишаються поза увагою майстра слова й праці західноєвропейських дослідників В.Петті, А.Сміта, Д.Рікардо та ін., які розвивали трудову теорію вартості, що сягає своїми витокami часів Аристотеля.

Своє ставлення до тих чи інших теорій світової економічної думки І.Франко висловлював у різній формі в залежності від обставин, користуючись як науковими аргументами, статистичними даними, художніми засобами, так й епістолярним жанром. І це не випадково, адже для І.Франка лист - це не тільки змога спілкуватися з друзями, однодумцями й близькими людьми, а й з опонентами. Кореспонденції поета, які творилися упродовж тривалого часу, по-різному засвідчують його рефлексію й рецепцію найрізноманітніших проблем. Усі підходи до осягнення дійсності в них шліфуються, набувають логічної завершеності й виявляються досить гостро й полемічно.

Наприкінці ХІХ ст. перед українством постала нагальна потреба самовиразити свій менталітет, оскільки упродовж віків народ з такою глибокою культурно-історичною традицією утвердження волелюбства й людинолюбства був позбавлений будь-яких засобів і форм вираження національних почуттів та інтересів. Увага української інтелігенції «спрямовувалась на здобуття права української мови і літератури на існування і розвиток; на утвердження національної гідності народу, його права на окремішний вільний розвиток; на рівноправність у світовій спільноті - з власною історією, мовою, культурою, літературою» (Гнідан, 2003: 98). Українські письменники доводили, що Україна - високо розвинута нація і вона має право розвиватись за тими законами, що й інші, «на основі потреби розвивати свої власні особності які показує наша національна психологія, психологічна будівля нашого українського духу, особливості української фантазії, серця, розуму, щирого українського гумору, сміху, про котрого вже знає наука, знають люди. Наша література вже доволі виросла на підставі народних дум і буде рости, ї має право рости все вгору та вище, доки їй покаже міру - не хто ж інший, лиш вона сама. Ми маємо більші й багатші джерела для поезії, для драми, для комедії, ми маємо багатіший язык народу, ніж хто інший, язык поетичний плавний, м'який і текучий, як кринична вода, що виливається з жолоба,

тихо плине між зеленою травою», - відзначав І.Нечуй-Левицький (Нечуй-Левицький, 1968: 98-99).

Увагу І.Франка також привертає питання розвитку української мови. Загалом найвідоміші мислителі світу з найдавніших часів пов'язують життя мови з духовним життям людини й цілого народу. І це не випадково, адже національне відродження передбачає передусім розбудову національної мови, розширення сфери її функціонування. Для поета питання розвитку української мови йшло в руслі тих політичних завдань, що висувалися перед усіма слов'янськими народами, які перебували в складі Австро-Угорської монархії. Повноцінно мова може розвиватися лише тоді, коли суспільство забезпечує її функціонування в усіх сферах життя. А про національне життя України кінця ХІХ ст. І.Франко відзначав, що «хоч українців близько тридцяти мільйонів (3 млн. у Галичині і на Буковині, півмільйона в Угорщині та близько 27 мільйонів у Росії), вони можуть лише в Галичині та на Буковині користуватися своєю мовою в установах, судах, школах та пресі, але й тут на їхньому шляху стоять часто перешкоди й обмеження... В Росії українська (малоруська) мова вилучена з шкіл - від університету до початкової, із церковних проповідей, установ, українською мовою нині там не дозволено видавати жодного журналу, не можна друкувати популярних наукових книг, ані перекладів...» (Франко, 1986: 8).

У Галичині несприятлива мовна ситуація склалася з певних причин, а саме - існування двох літературно-мовних традицій. Йдеться про мовні суперечки народовців і москвофілів, діалектна стихія, тісні контакти з іншими мовами. І.Франко в цьому плані чітко визначав свою суспільно-естетичну й наукову концепцію, яка полягала в необхідності вироблення єдиної літературної мови на всій території України.

У своїх кореспонденціях, зокрема до М.Павлика від 29 січня 1891 р., І.Франко висловлює переконання, що українська мова дорозвинеться, але для цього необхідно, щоб «упав кордон між Галичиною та Україною» (Франко, 1986: 267). У кореспонденції до дружини, датованої 19 січня 1887 р., поет наполягає на тому, що необхідно, аби «була загальноукраїнська мова, щоб Збруч нас не ділив на два осібні світи культури» (Франко, 1986: 102). У чисельних листах до М.Драгоманова мовні питання також займають вагоме місце, оскільки поет усвідомлює, що одним із найважливіших виявів самоутвердження нації є державний статус її мови, який законодавчо забезпечує її функціонування в усіх без винятку сферах суспільного життя. Усе це, на переконання майстра слова, буде тільки тоді, коли не лише окремі діячі, а й якнайширший загал інтелігенції з усіх частин України усвідомить проблему національної єдності.

Варто відзначити, що відразу після Переяславської угоди царський уряд розпочав наполегливий наступ на українську духовність. Особливо нищівної руйнації зазнала українська мова, як головний чинник

національної означеності. Саме тому в українській мові почали відрубувати національний корінь, витравлювати національну свідомість. Усе це продовжувалося і в роки Радянської влади. Централізована держава послідовно насаджувала антинаукову, глибоко антинародну доктрину злиття націй, що було найгрубішою сваволею догматиків, зазіханням на природні права націй і народностей.

Узаконена «мішанина» народів переслідувала дві мети: політико-економічну й мовно-психологічну, реалізація яких покликана була забезпечити матеріальні й духовні привілеї поневолювачів, зокрема в Україні. На цих засадах базувались найогидніші псевдонаукові теорії про «колиску» трьох братніх народів, їх спільну віру, навіть психологічну тотожність. Небезпеку, що таїли в собі так звані «наукові» маніпуляції, угляділа наша національна еліта, починаючи від Г.Сковороди, Т.Шевченка, І.Франка й продовжуючи В.Стусом та іншими митцями слова.

Відчуваючи на собі наслідки страшної і нахабної українофобії, яка завжди була стрижнем імперського московського месіанства, В.Стус, який також ніколи не стояв осторонь у вирішенні найгостріших проблем, у своєму листі до А.Малишка від 12.12.1962 р. з приводу денаціоналізації України пише: «Інколи, зосереджуючись на однотонних враженнях від навколишнього, шукаючи кінцевих результатів дуже стрімкого процесу денаціоналізації значної частки українців, відчуваєш, що це - божевілля, що - це трагедія, якої лише інколи не відчуваєш в силу притаманної нам (як національної риси) байдужості і, може, трохи релігійної віри в те, що все йде на краще». І далі: «Коли хвиля русифікації - це об'єктивний процес і потрібний для майбутнього (історично справедливий), то чом нашим діячам культури і не служити прогресові? Чому б тоді не «перекваліфікуватись», щоб не пхати палиць в колеса того воза, який котиться по трупах таких дон-кіхотів, як козацькі літописці, і Капніст, і братчики, і Тарас, і «громадяни», і Драгоманов, і Франко і т. ін, і т. п.» (Стус, 2001: 11-12).

За слушним зауваженням М.Коцюбинської, «у цьому листі - за словом, інтонацією, абсолютною щирістю самовіддачі прочитується майбутня доля автора» (Коцюбинська, 2004: 165). І справді, вже з самого початку свого трагічного шляху В.Стус носив у душі трагічне відчуття фатальної пов'язаності з долею України, а своїх внутрішніх моральних та інтелектуальних проблем - з долею народу.

Стиль листа відзначається афористичністю висловлювань, що спричиняється гостротою реакції поета. Відточеність влучного слова органічна для його ментальності із високою «патріотичною гравітацією». Всупереч усім перешкодам кореспонденції поета залишаються абсолютно далекими від такого неоднозначного явища, як епістолярна дипломатія, маємо на увазі текст, підтекст, недомовки, натяки, приховані різними стилістичними фразеологізмами, езопівську мову. Листи поета «в

найближчій мірі близькі до творів доби полемічного спалаху, доби, котра підняла епістолографію до рівня наджанру» (Соболь, 2001: 206). Із цим твердженням дослідниці можна погодитись, оскільки підвищена фразеологічна місткість епістолярних текстів В Стуса філігранно відточується з метою розкрити, а не втаємничити висловлене.

Поет також слушно відзначає, що «в факті такої денационалізації народу багато вини традиційної, давньої, багато тут завинили минулі покоління, але це лишень пояснення і пояснення часткове «Від сорому, який нащадків пізніх палитиме, заснути я не можу», - писав великий наш поет. А ми нині маємо (та й не тільки нині), що українське стає часом синонімом відсталого, неглибокого, примітивного навіть» (Стус, 2001: 13).

На означену проблему звернув також свого часу І.Франко і в листі до А.Никловича від 4 березня 1896 р. зазначав: «Я хотів би якнайбільше позбирати пам'яток нашого старого письменства і дати їх пізнати широкому світові, щоби люди перестали вже раз клепати про нас, що русини темні, нічого не роблять і ніколи не робили» (Франко, 1986: 73).

Напівколоніальне минуле України наклало свій відбиток і на національну свідомість українців. А, як засвідчує історія, питання національної свідомості українців залишалось та й на сьогоднішній день є одним із найбільш гострих. За тоталітарного режиму про національну самосвідомість взагалі не прийнято було говорити, оскільки можна було поплатитися життям. І.Драч слушно відзначає, що «відбувалася шалена боротьба проти всього українського, іншими словами, мав місце справжнісінький геноцид у його найрізноманітніших формах» (Драч, 1990: 12).

Означена проблема знайшла своє відображення і в кореспонденціях І.Франка та В.Стуса. Зокрема В.Стус торкався у своїх листах найрізноманітніших тем, однак їх основною рушійною силою була доля України. І водночас глибокий патріотизм, жертвна самовіддана любов до батьківщини завжди поєднувалася з національною самокритикою, яка виступала як один із засобів виховання національної самосвідомості. «Гострий критицизм, усвідомлення національних вад були протидією солодкому зоресоловейковому псевдопатріотизмові, некритичному обожнюванню свого лише за те, що воно своє» (Коцюбинська, 2001: 47). «Не розумію, - пише В.Стус, - невже не надокучило досі т. зв. українській інтелігенції толочити старе тирло - між мазепинським патріотизмом і кочубеївським інтернаціоналізмом по-російському, тобто сповідувати філософію меншої чи більшої національної зради. Невже їй, цій інтелігенції, не досить того, що вже маємо? Коли у нас забрано історію, культуру, весь дух, а натомість дозволено творити душу меншого брата? Невже ось таким холуйством можна прислужитися чомусь доброму?» (Стус, 2001: 62). І все це не випадає заперечувати, оскільки воно існувало й існує ще й по нині.

Висновки. Поглиблене вивчення епістолярної спадщини І.Франка та В.Стуса дає підстави констатувати, що вони охоплювали у своїх листах широкі картини національного буття, відтворювати його в дусі нового мислення. Обидва поети, висловлюючи думки про національний розвиток України, її історії, культури, мови, літератури, водночас усвідомлювали, що історичною істиною є те, що кожному народові належить пройти свій шлях, і ніхто, окрім нього самого, не здатний це здійснити.

Перспективи подальших розвідок. Стаття не вичерпує низки проблем дослідження письменницького епістолярію, тому пропонуємо в подальших дослідженнях описувати і систематизувати аналізований пласт кореспонденцій майстрів художнього слова.

Список використаних джерел

1. Грушевський М. Про українську мову й українську справу. М.Грушевський. Київ, 1907. 48 с.
2. Драч І. Про політичну ситуацію в Україні. *Вісник Руху*. 1990. №3. С.12-15.
3. Історія української літератури ХІХ ст. (70-90-ті роки): У 2 кн.: Підручник /О.Гнідан, Л.Дем'янієська, С.Кіраль та ін. За ред. О.Гнідан. Київ: 2003. Кн. 1. 575 с.
4. Коцюбинська М. Епістолярна творчість Василя Стуса. Мої обрії: В 2 т. Київ: 2004. Т. 2. С. 163-184.
5. Коцюбинська М. «Зафіксоване й нетлінне». Роздуми про епістолярну творчість. Київ: 2001. 299 с.
6. Мушкетик Ю. Той світлий вогонь //Франко І. і світова культура. *Матеріали симпозиуму ЮНЕСКО: У трьох книгах*. Львів, 1986. 11-15 вересня. Кн. 1. С. 27-28.
7. Нечуй-Левицький І. Зібрання творів: У 10 т. Київ: 1968. Т.10. С. 94-102.
8. Соболь В. Листування Василя Стуса в контексті української літературної епістолярної традиції. *Матеріали ІІ Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої вшануванню пам'яті письменника, літературознавця, мислителя і громадянина*. Донецьк, 2001. 20-21 вересня. С. 203-209.
9. Стус В. Листи до сина. Івано-Франківськ, 2001. 192 с.
10. Франко І. Зібрання творів: У 50 т. Київ: 1986. Т. 50. Листи (1895-1916). 703 с.
11. Франко І. Зібрання творів: У 50 т. Київ: 1986. Т. 49. Листи (1886-1894). К.: 1986. 810 с.
12. Франко І. Зібрання творів: У 50 т. Київ: 1986. Т. 48. Листи (1874-1885). 767 с.
13. Франко І. З вершин і низин. Київ: Лейпціг, 1920. 712 с.

14. Франко І. «Зміна системи». Франко І. Зібрання творів: У 50 т. Київ: 1986. Т. 46. С. 302-316.
15. Франко І. «Темне царство». Франко І. Зібрання творів: У 50 т. Київ: 1980. Т. 26. С. 131-152.
16. Франко І. «Українська література за 1898 р.». Зібрання творів: У 50 т. Київ: 1986. Т. 32. С. 7-13.

References

(Транслітерація)

1. Ghrushevsjkyj M. Pro ukrajinsjku movu j ukrajinsjku spravu. M.Ghrushevsjkyj. Kyjiv, 1907. 48 s (ukr).
2. Drach I. Pro politychnu sytuaciju v Ukrajinі. *Visnyk Rukhu*. 1990. №3. S.12-15 (ukr).
3. Istorija ukrajinsjkoji literatury XIX st. (70-90-ti roky): U 2 kn.: Pidručnyk / O.Ghnidan, L.Dem'janiesjka, S.Kiralj ta in. Za red. O.Ghnidan. K., 2003. Kn. 1. 575 s (ukr).
4. Kocjubynsjka M. Epistoljarna tvorčistj Vasylja Stusa. Moji obriji: V 2 t. K., 2004. T. 2. S. 163-184 (ukr).
5. Kocjubynsjka M. «Zafiksovane j netlinne». Rozdumy pro epistoljarnu tvorčistj. K., 2001. 299 s (ukr).
6. Mushketyk Ju. Toj svitlyj voghonj // *Franko I. i svitova kuljtura. Materialy sympoziumu JuNESKO: U trjokh knyghakh*. Ljviv, 1986. 11-15 veresnja. Kn. 1. S. 27-28 (ukr).
7. Nechuj-Levycjkyj I. Zibrannja tvoriv: U 10 t. K.: 1968. T.10. S.94-102 (ukr).
8. Sobolj V. Lystuvannja Vasylja Stusa v konteksti ukrajinsjkoji literaturnoji epistoljarnoji tradyciji. *Materialy II Vseukrajinsjkoji naukovoji konferenciji, prysvjachenoji vshanuvannju pam'jati pysjmennyka, literaturoznavcja, myslytelja i ghromadjanyna*. Donecjk, 2001. 20-21 veresnja. S.203-209 (ukr).
9. Stus V. Lysty do syna. Ivano-Frankivs'jk, 2001. 192 s (ukr).
10. Franko I. Zibrannja tvoriv: U 50 t. K 1986. T. 50. Lysty (1895-1916). 703 s (ukr).
11. Franko I. Zibrannja tvoriv: U 50 t. K.: 1986. T. 49. Lysty (1886-1894). K.: 1986. 810 s (ukr).
12. Franko I. Zibrannja tvoriv: U 50 t. K.: 1986. T. 48. Lysty (1874-1885). 767 s (ukr).
13. Franko I. Z veršyn i nyzyn. K.: Lejpcigh, 1920. 712 s (ukr).
14. Franko I. «Zmina systemy». Franko I. Zibrannja tvoriv: U 50 t. K.: 1986. T. 46. S.302-316 (ukr).
15. Franko I. «Темне царство». Franko I. Zibrannja tvoriv: U 50 t. K.: 1980. Т. 26. S.131-152 (ukr).
16. Franko I. «Українська література за 1898 р.». Zibrannja tvoriv: U 50 t. K.: 1986. Т. 32. S.7-13 (ukr).

*Статтю рекомендовано до друку
доктором філологічних наук, професором,
професором кафедри української і зарубіжної літератури
та методики навчання
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державни педагогічний
університет імені Григорія Сковороди»
Корпанюком Миколою Павловичем*

*Стаття надійшла до редакції
7 вересня 2018 року*

Галина Мазоха

доктор филологических наук, профессор,
заведующая кафедрой украинской и зарубежной литературы и
методики обучения ГВУЗа «Переяслав-Хмельницкий государственный
педагогический университет имени Григория Сковороды»,
ул. Сухомлинского, 30, 08401, г. Переяслав-Хмельницкий, Украина,
perejaslav-rada6@ukr.net

**НАЦИОНАЛЬНЫЙ ВОПРОС В ЭПИСТОЛЯРНОМ НАСЛЕДИИ
И.ФРАНКА И В.СТУСА**

Halyna Mazokha

Doctor of Philological Sciences, Professor,
Head of the Chair of Ukrainian and Foreign Literature and Methods of
Education
SHEI «Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda
State Pedagogical University»,
Sukhomlynskogo str., 30, 08401 Pereiaslav-Khmelnytskyi, Ukraine,
perejaslav-rada6@ukr.net

**NATIONAL QUESTION IN THE EPISTOLAR HERITAGE OF
I.FRANKO AND V.STUS**